

Kolekcja map i atlasów Eugeniusza Romera przechowywanych w zbiorach Biblioteki Śląskiej w Katowicach

W Dziale Zbiorów Specjalnych Biblioteki Śląskiej znajdują się prace kartograficzne (mapy i atlasy) opracowane lub współredagowane przez prof. Eugeniusza Romera – wybitnego polskiego geografa, kartografa oraz twórcę nowoczesnej kartografii polskiej.

Eugeniusz Romer urodził się 3 lutego 1871 roku we Lwowie. Był synem Edmunda Romera z Bieździedzy, Polaka, wyższego urzędnika austriackiego oraz matki Ireny Körtvelyessy de Asguth, z pochodzenia Węgierki. Ukończył szkołę ludową w Rzeszowie i w Krośnie oraz gimnazjum w Jaśle i w Nowym Sączu. W latach 1889–1893 odbył studia prawnicze i historyczno-geograficzne na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie (u prof. Stanisława Smolki i Józefa Schwarzenberga-Czernego), na Uniwersytecie im. Marcina Lutera w Halle nad Soławą (u słynnego geografa Alfreda Kirchhoffa) i na Uniwersytecie we Lwowie (u Antoniego Rehmana i Tadeusza Wojciechowskiego). W tym czasie Eugeniusz Romer nie miał jeszcze sprecyzowanych zainteresowań geograficznych, skłaniał się raczej w stronę nauk społecznych. W 1894 roku we Lwowie doktoryzował się z klimatologii na podstawie pracy pt. *Studia nad rozkładem ciepła na kuli ziemskiej*, a rok później złożył egzamin na nauczyciela szkół średnich. Po ukończeniu studiów prowadził lekcje w gimnazjum, a potem w średniej szkole handlowej we Lwowie. Wykształcenie uzupełniał w Instytucie Geograficznym w Wiedniu (pod kierunkiem Albrechta Pencka), w Berlinie (u Wilhelma Bezolda i Ferdynanda Richthofena oraz Richarda Assmanna i Artura Bersona) i w Instytucie Lugeona w Lozannie. W 1899 roku habilitował się z geografii pracą pt. *Studia nad asymetrią*

dolin. To dało mu prawo wykładania na Uniwersytecie i Politechnice we Lwowie oraz Akademii Rolniczej w Dublinach.

Działalność naukowa Eugeniusza Romera rozwijała się w okresie kształtowania się nowoczesnej geografii, a jego dokonania można nazwać pionierskimi w wielu dziedzinach wiedzy. Posiadał niezwykle pasję badawczą przejawiającą się w szerokich zainteresowaniach naukowych. Zajmował się kartografią, klimatologią, geomorfologią, metodyką nauczania geografii oraz geografiami polityczną i historią geografii. Interesował się także dziejami Polski, głównie problemami granicznymi i narodowościowymi. Zaangażował się w prace przygotowawcze do konferencji pokojowych oraz plebiscytów śląskich. Poznał ośrodki uniwersyteckie w Europie Zachodniej, Stanach Zjednoczonych i Japonii. Odbył też wiele podróży badawczych (m.in. do Szwajcarii, na Daleki Wschód i Alaskę). Jak napisał w swoich pamiętnikach, to właśnie podróże zaszczepiły w jego umyśle pomysł stworzenia kartografii syntetycznej.

Eugeniusz Romer był inicjatorem i współzałożycielem Instytutu Kartograficznego „Atlas” (następnie „Książnica-Atlas”), pierwszego w Polsce nowoczesnego zakładu kartograficznego. Celem powstania firmy było uniezależnienie polskiego rynku wydawniczego od obcej produkcji. „Książnica-Atlas” działała we Lwowie i w Warszawie w latach 1924–1941 oraz we Wrocławiu w latach 1946–1951. Lwowska oficyna miała charakter wybitnie naukowy, zajmowała się produkcją wydawniczą dla szkół. Jej tradycje i dorobek kontynuowało Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych, a następnie Polskie Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych im. E. Romera. Ponadto Eugeniusz Romer utworzył i redagował serię wydawniczą „Prace Geograficzne” (w latach 1918–1938) oraz czasopismo „Polski Przegląd Kartograficzny”. Jest to jedyne polskie i pierwsze na świecie czasopismo naukowe w całości poświęcone kartografii. Kwartalnik ukazywał się w latach 1923–1934, wznowiony został w 1969 roku i wydawany jest do dziś.

Lwowski uczyony był także współorganizatorem Międzynarodowego Kongresu Geograficznego i Międzynarodowej Wystawy Kartografii w Warszawie w 1934 roku.

W 1931 roku został mianowany profesorem honorowym Uniwersytetu we Lwowie, a w 1948 roku Uniwersytetu Jagiellońskiego w Krakowie. W 1934 roku otrzymał tytuł doktora honoris causa na Uniwersytecie w Poznaniu, a w 1947 roku na Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie. Był członkiem honorowym wielu polskich i zagranicznych towarzystw naukowych.

W czasie II wojny światowej Eugeniusz Romer ukrywał się we Lwowie, a po wojnie przeniósł się do Krakowa. W latach 1945–1946 kierował Katedrą Geografii i Instytutem Geograficznym Uniwersytetu Jagiellońskiego. Zmarł 28 stycznia 1954 roku w wieku 83 lat. Pochowany został w Krakowie na Cmentarzu Salwatorskim. Synowie Edmunda Romera: Witold (1900–1967), profesor fototechniki i Edmund (1904–1988), profesor i współzałożyciel Wydziału Automatyki Politechniki Śląskiej, podobnie jak ojciec zajmowali się pracą naukową.

Prace kartograficzne Eugeniusza Romera wyróżniają się wspólnymi cechami. Są to: czytelna i przejrzysta treść, uzyskana dzięki przedstawieniu rzeźby terenu metodą hipsometryczną (upowszechnioną przez kartografa), przyjęcie stałych barw dla warstw hipsometrycznych oraz wprowadzenie pojęcia mapy pustej, nie zawierającej nadmiaru treści. Na dorobek profesora Eugeniusza Romera składają się: mapy, atlasy, globusy, podręczniki, artykuły, polemiki oraz rozprawy naukowe.

Piśmiennictwo o tym wybitnym kartografie jest obszerne i różnorodne – od książek po artykuły, sprawozdania, recenzje – aż wreszcie pamiętniki samego kartografa i wspomnienia jego syna Edmunda.

W Zbiorach Specjalnych Biblioteki Śląskiej znajduje się cenny zbiór map i atlasów, opracowanych lub współredagowanych przez Eugeniusza Romera. Liczy on około 60 pozycji. Są to pierwodruki i kolejne wydania znanych prac kartograficznych lwowskiego naukowca. Większa część z nich jest w dobrym stanie fizycznym, jedynie pojedyncze egzemplarze są niekompletne. Kolekcja została zgromadzona poprzez zakupy i dary osób prywatnych głównie w latach 50., 60. i 70. XX wieku. Niektóre mapy wydzielono z większych zbiorów przekazanych Silesiance,

na przykład ze zbioru Jana Przybyłka z Piekar Śląskich (uczestnika powstań śląskich) lub z Biblioteki Śląskiego Urzędu Wojewódzkiego w Katowicach. W zbiorze można znaleźć ciekawe wpisy proveniencyjne, na przykład „Biblioteki przy Prywatnym Liceum Ogólnokształcącym Sióstr Urszulanek w Rybniku” lub „Staatsarchiv Kattowitz”.

Katalogowaniem wielu prac kartograficznych Romera zajmował się w Bibliotece Śląskiej dr Henryk Kot, autor *Historii nowożytnej kartografii Śląska 1800–1939* (Katowice, 1970). Był on adiunktem naukowo-badawczym w latach 1957–1969 oraz kustoszem w latach 1971–1976.

W Śląskiej księżnicy przechowywane są różne wydania atlasów Eugeniusza Romera. Są to zbiory map geograficznych, politycznych, krajoznawczych oraz zawierających mapy konturowe. Wśród nich na uwagę zasługuje egzemplarz pierwszego wydania *Atlasu geograficznego* z 1908 roku. Ukazał się on we Lwowie nakładem Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych w Warszawie i wydawnictwa W. Wende i Ska. Zawierał 10 litografowanych w Wojskowym Instytucie Geograficznym tablic. Są to mapy hipsometryczne kontynentów, planigloby, mapa Austro-Węgier i Galicji. Atlas stanowił integralną całość razem z drugim wydaniem podręcznika *Geografia dla klasy pierwszej*. Praca ta była odpowiedzią autora na niski poziom materiałów przygotowanych dla szkół polskich przez państwa zaborcze. *Atlas geograficzny* uzyskał przychylne oceny ze strony ówczesnych geografów i kartografów zagranicznych, natomiast w Polsce był krytykowany. W pełni uznany został dopiero w niepodległej Polsce. Z czasem publikacja stała się niezwykle popularna w naszym kraju, o czym świadczy jej wielokrotne wznawianie – 16 wydań w ciągu 56 lat (od 1926 roku pod zmienioną nazwą *Mały atlas geograficzny*).

Egzemplarz *Atlasu geograficznego* z 1908 roku znajdujący się w Bibliotece Śląskiej zachował się w dobrym stanie. Został zakupiony w 2000 roku. Poszczególne mapy opatrzone są pieczęcią z imieniem, nazwiskiem i numerem klasy gimnazjalnej pierwotnego właściciela.

Niemniej nowatorski i oryginalny jest kolejny atlas Eugeniusza Romera *Geograficzno-statystyczny atlas Polski* z 1916 roku. Biblioteka Śląska posiada cztery egzemplarze pierwszego wydania. Inicjatorem opracowania i publikacji tego kompendium wiedzy o Polsce był Franciszek Stefczyk, dyrektor Biura Patronatu dla Spółek Oszczędności i Pożyczek w Wydziale Krajowym we Lwowie. Publikacja została wydana przez warszawskie przedsiębiorstwo wydawnicze i księgarskie Gebethner i Wolff, a wydrukowana w Zakładzie Kartograficznym Freytaga i Berndta w Wiedniu.

Strona tytułowa *Geograficzno-statystycznego atlasu Polski* z 1916 roku, sygn. O 637 IV

Atlas przedstawia obraz całej Polski pod względem: fizjograficznym, narodowościowym, gospodarczym i kulturalnym. Zawiera 32 tablice map opracowanych przez prof. Romera i jego współpracowników oraz tabele z tekstem objaśniającym w ję-

zyku polskim, niemieckim i francuskim. Tablice tematyczne przedstawiają poszczególne działy przyrody i życia gospodarczego. Atlas został uznany za pierwowzór atlasów narodowych, powstał, gdy Polski nie było na mapie Europy. W naszym kraju publikację przyjęto entuzjastycznie. Natomiast niemiecki sztab generalny zażądał aresztowania Romera za zdradę stanu. Mimo sprzeciwu władz austriackich atlas Polski dotarł do Stanów Zjednoczonych, a stamtąd – po przetłumaczeniu na język angielski – do Paryża na konferencję pokojową w 1919 roku. Biblioteka Śląska kupiła egzemplarze *Geograficzno-statystycznego atlasu Polski* z 1916 roku w 1953 i w 1975 roku. Dwa z nich są w stanie kompletnym, a dwa kolejne są zdekompletowane. Śląska księgarnia posiada także dwa egzemplarze drugiego wydania publikacji z 1921 roku.

W grupę atlasów, które miały pomóc sprawie ustalenia granic Polski, wpisuje się również *Polski atlas kongresowy* z 1921 roku, wydany nakładem Księgarni Polskiej Towarzystwa Nauczycieli Szkół Wyższych we Lwowie. Zawiera wybór najważniejszych map, wykonanych pod kierownictwem Romera przez Biuro Geograficzne Delegacji Polskiej w Paryżu podczas obrad konferencji pokojowej na przełomie 1918 i 1919 roku. Mapy przedstawiały zagadnienia etnograficzne, społeczne, gospodarcze i polityczne. W Bibliotece Śląskiej znajdują się dwa egzemplarze *Polskiego atlasu kongresowego*. Jeden z nich jest darem Jana Mrózka z 1961 roku i pochodzi z jego księgozbioru, a drugi biblioteka otrzymała w darze w 2008 roku.

Polski atlas kongresowy
z 1921 roku, sygn. O 2438 III

Biblioteka Śląska posiada różne wydania map: historycznych, politycznych, administracyjnych, demograficznych, fizycznych (także w formie map ściennych), sygnowanych nazwiskiem prof. Eugeniusza Romera i jego współpracowników: Teofila Szumańskiego, Władysława Migacza, Józefa Wąsowicza i Michała Janiszewskiego. Najciekawsze pozycje w tej kolekcji ukazały się w latach 20. i 30. XX wieku. W przewodzie reprezentowany jest teren Polski, potem Śląska i poszczególnych województw.

W zbiorze „romerianów” Biblioteki Śląskiej znajdują się m.in. mapy opracowane w skali 1:5 000 000. Są to *Wojenno-polityczna mapa Polski* z 1916 roku, wydana razem z broszurą o tym samym tytule. Inspiracją dla tego wydawnictwa był manifest cesarza Niemiec i Austro-Węgier (z 5 listopada 1916 roku), proklamujący utworzenie samodzielnego państwa polskiego w oparciu o oba mocarstwa, ale z terenów zaboru rosyjskiego. Kolejną jest mapa *Ziemie dawnej Polski* z 1920 roku. Stanowi wersję wydawnictwa z 1909 roku, z naniesionymi granicami z 1772 roku. Ostatnią w tej grupie jest ludnościowa *Mapa rozszedlenia Polaków* z 1921 roku.

W skali 1:2 500 000 ukazała się *Mapa Polski* z 1922 roku, po raz pierwszy opracowana we współpracy z Teofilem Szumańskim.

Warto wspomnieć także mapę ścienną, przygotowaną na Krajową Wystawę w Poznaniu w 1929 roku. Wydawnictwo *Polska – mapa topograficzna, komunikacyjna i administracyjna*, w skali 1:600 000, zawiera ponad 31 000 miejscowości w Polsce i 10 000 poza jej granicami.

Z lat późniejszych pochodzą inne mapy. Są to: *Polska – mapa fizyczna* z 1938 roku, w skali 1:2 500 000, opracowana przez Edmunda Romera i Teofila Szumańskiego. Publikacja ta nie była rozpowszechniona z powodu działań wojennych. W następnym roku wydano mapę administracyjną *Województwo śląskie*, w skali 1:400 000, z zaznaczeniem aktualnych zmian politycznych. Natomiast w 1948 roku ukazało się wydawnictwo *Śląsk – mapa fizyczna*, w skali 1:1 000 000, stanowiące wznowienie mapy z 1946 roku.

W artykule wymieniono tylko niektóre spośród kilkudziesięciu prac kartograficznych opracowanych przez Eugeniusza Romera i jego współpracowników, a przechowywanych w Zbiorach Specjalnych Biblioteki Śląskiej. Kolekcja ta stanowi niezwykle cenną i ciekawą, współczesną kolekcję kartograficzną.

Literatura

1. *50 lat PPWK 80 lat Książnicy-Atlas*. Red. B. Konopska. Warszawa 2001.
2. *Atlasy, mapy i globusy Eugeniusza Romera. Katalog*. Oprac. pod kier. B. Przyłuskiej. Warszawa 2004.
3. Brzozowski S.M.: *Romer Eugeniusz Mikołaj*. W: *Polski Słownik Biograficzny*. T. 31, z. 4 (131). Wrocław 1989, s. 636–645.
4. *Eugeniusz Romer geograf i kartograf trzech epok. Materiały sesji naukowej, Warszawa, 16 kwietnia 2004 r.* Red. nauk. J. Ostrowski, J. Paślawski, L. Szaniawska. Warszawa 2004.
5. Gurba S., Mościbroda J.: *Geograficzno-statystyczny atlas Polski Eugeniusza Romera – pomnikowe dzieło kartografii polskiej*. „Polski Przegląd Kartograficzny” 1982, nr 2, s. 78–86.
6. Mazurkiewicz-Herzowa Ł.: *Eugeniusz Romer*. Warszawa 1966.
7. Migacz W.: „Atlas geograficzny” Eugeniusza Romera z 1908 r. „Polski Przegląd Kartograficzny” 1960, nr 2, s. 149–162.
8. Romer E.: *Geograf trzech epok. Wspomnienia o ojcu*. Warszawa 1985.
9. Romer E.: *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary*. Oprac. red. S. Papierz. Kraków 1988.
10. Uhorczak F.: *Zarys działalności naukowej Eugeniusza Romera i projekt programu prac nad jego spuścizną kartograficzną*. „Polski Przegląd Kartograficzny” 1971, T. 3, nr 1, s. 2–7.
11. Uhorczak F., Wąsowicz J.: *Bibliografia adnotowana dzieł kartograficznych E. Romera*. W: *Eugeniusz Romer. Wybór prac*. T. 1. Warszawa 1960, s. 137–154.

12. Winid B.: *Uzupełnienie bibliografii prac Eugeniusza Romera wykonanej przez F. Uhorczaka i J. Wąsowicza, zamieszczonej w książce „Wybór prac Eugeniusza Romera”, t. 1, Warszawa 1960. „Czasopismo Geograficzne” 1964, z. 1, s. 119–126.*
13. Zierhoffer A.: *Romer Eugeniusz. W: Dziewięć wieków geografii polskiej. Praca zbiorowa pod red. Bolesława Olszewicza. Warszawa 1967, s. 297–359.*